

Київ і кияни у соціокультурному просторі України

Kyiv and Kyivans

in the Sociocultural Space of Ukraine

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.21>

УДК: 929+617]Пирогов:37

Оксана Драч,

професорка кафедри всесвітньої історії
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
докторка історичних наук, професорка,
Київ, Україна

Oksana Drach,

Professor of the Department of World History,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: o.drach@kubg.edu.ua
ORCID iD: 0000-0001-7859-3385

«Докорінна реорганізація...»: попечитель М.І. Пирогов (1858–1861) і заходи вдосконалення фаховості вчителів Київського навчального округу

У статті розкрито формування позиції відомого хірурга й вченого Миколи Пирогова щодо вдосконалення вчительського контингенту в державі. Аналіз його діяльності на посаді попечителя Київського навчального округу конкретизував підготовлені пропозиції, проекти і реалізовані заходи. Доведено, що високий особистісний авторитет М. Пирогова й професійно-демократичний стиль його керівництва сприяли громадській активізації та конструктивній співпраці педагогів і ревнителів просвітництва в регіоні напередодні Великих реформ.

Ключові слова: М. Пирогов, попечитель навчального округу, Київський навчальний округ, вчителі, педагогічна фаховість, практична підготовка.

“Radical Reorganization...”: M. I. Pyrohov as Trustee (1858–1861) and Measures in Improving Professionalism of Teachers of Kyiv Educational District

Reformation of the educational system of independent Ukraine encourages the study of concrete experience of implementing radical changes in the field of education. The purpose of the article is to study the innovations of the trustee of the Kyiv Educational District, M. I. Pyrohov, in teacher training in the state. The methodological basis of the study is the socio-cultural approach in combination with psychohistory.

As a result of the study it is proved that the authoritative doctor and scientist M. I. Pyrohov in the Kyiv Educational District continued the mission of "serving the truth and the Motherland". Progressive pedagogy, sincere humanism and democracy in the educational process became the core of the trustee's administrative activity. The personality of a teacher was in the focus of change. The trustee implemented measures to improve the professionalism of the teaching staff in the District: projects of the Pedagogical Seminary and a special Pedagogical Gymnasium were prepared; training of university students in didactics was improved and their practical classes were organized on the basis of the Kyiv gymnasiums; the concept of pedagogical courses at provincial gymnasiums for training of teachers of the county and parish schools was offered; competitive procedure for appointing teachers, educational and methodical meetings of pedagogical councils were initiated. The strategy of innovations was to increase the pedagogical authority and personal dignity of teachers.

We believe that under Pyrohov as the trustee there was an irreversible turn towards true democratization of the management system, relations between the subjects of the educational process, modernization of didactic and pedagogical technologies in the Kyiv Educational District. The success of innovations was due to the high public authority of Pyrohov, his exceptional professionalism and integrity as an administrator, a sincere desire for the progress of education in the state.

Key words: M. I. Pyrohov, trustee of Educational District, Kyiv Educational District, teachers, pedagogical professionalism, practical training.

Протягом тридцяти років незалежності Українська держава постійно реформує систему освіти, залишену в спадок від радянського часу. Задекларовані наміри чиновників-реформаторів щодо важливості покращення освітньої сфери в умовах глобалізації та жорсткої конкуренції країн за світове лідерство та ресурси почасти лишаються патетичною демагогією, відірваною від української реальності. Чому так відбувається? Адже суспільство вже мало б відчувати очікувані позитивні зміни освітніх реформ, розпочатих на зорі незалежності.

Осмыслити ситуацію реформування освітньої системи спробуємо на підставі вивчення конкретного досвіду впровадження новацій у певний історичний період, а саме напередодні Великих реформ 1860-х років у Наддніпрянській Україні. Локальний ракурс студіювання обмежили Київським навчальним округом, темпоральний — попечительством Миколи Івановича Пирогова (1858–1861). Методологічною основою опрацювання емпіричного матеріалу обрано соціокультурний підхід у поєднанні з психоісторією.

Наукових праць, присвячених діяльності видатного хірурга, вченого і педагога Миколи Пирогова, є немало, як-от Неллі Ничкало слушно зауважила на його титанічній праці з саморозвитку, наукового пізнання та на новаторських пошуках у медицині, педагогіці та організації освіти (Ничкало Н., 2008. С. 267). Дослідниця прагне віднайти відповіді на питання: як він став «цілителем тілесних і душевних ран» і сягнув висот науки?

З'ясувати напрацювання М. Пирогова у сфері оновлення школи й виховання в контексті підготовки модернізаційних реформ 1860-х років українські науковці прагнуть через вивчення його служби попечителем Одеського

і Київського навчальних округів (Білявський О.І., Холодкова О.Л., 2009. С. 61). Належним чином поцінована науково-педагогічна діяльність попечителя як «просвітника нового типу», виокремлено безпосередню участь посадовця в започаткуванні недільних шкіл у Києві (Міхно О., 2010. С. 32–37; Гамалія В., 2010. С. 127–128; Бондар Л.С., 2011. С. 6–9).

Науково-педагогічний спадок М. Пирогова розглянуто також у контексті вивчення його ідей сучасною медико-педагогічною громадськістю для використання в освітньому процесі (Uvarkina O., Bieliaieva O., Skrypnykov P., Lysanets Y., Shylkina L., Khmil T., 2020. P. 1561–1566). Поглибленню дослідження персоналії видатного лікаря, науковця і педагога сприяє антропологічний підхід, застосування наративних джерел (Bieliaieva O., Skrypnykova T., Lysanets Y., Morokhovets N., Slipchenko L., Efendiieva S., 2021. P. 362–366).

Для студіювання діяльності попечителя Київського навчального округу М.І. Пирогова обрано соціокультурний підхід, продуктивність якого забезпечить реконструкцію панівної суспільної атмосфери й поглибить розуміння мотивів дій посадовця та їх результатів. Робочою гіпотезою дослідження є теза про визначальність персоналії попечителя для пробудження педагогічної громадськості регіону, підтримки прогресивних ідей і формування атмосфери доцільності змін у навчальних закладах округу.

Метою статті є розкриття інновацій попечителя Київського навчального округу М. Пирогова щодо підготовки вчителів у державі.

Розпочати варто з характеристики особистих і професійних якостей М. Пирогова, новопризначеного в липні 1858 р. попечителем Київського навчального округу. М. Пирогов уже був авторитетним хірургом і знаним ученим, засновником військово-польової медицини й анестезії, мав

досвід науково-педагогічної та адміністративної діяльності у сфері освіти. У 26 років він був обраний професором кафедри хірургії в Дерптському університеті, де став першим росіянином. У 1841 р. Пирогов переїхав до Санкт-Петербурга, де очолив кафедру хірургії Медико-хірургічної академії. Новий етап науково-педагогічної діяльності в провідному закладі вищої медичної освіти сформував основні підходи професійної етики професора. Пирогов вважав, що високий науково-теоретичний рівень лекцій потребує від викладача системної дослідницької роботи. Успішно навчати і виховувати молодь у вищій школі міг лише професор з науковими й моральними чеснотами. Вироблених принципів учений послідовно дотримувався в кадрових питаннях, коли відкрито й рішуче виступав проти будь-яких спроб вирішувати питання не за професійними критеріями конкретних кандидатів, а на основі зв'язків, знайомств тощо (Бабушкина Е., 2007. С. 9). Зауважимо, що описуємо ситуацію імперського суспільства 1840-х рр., де мережа соціальних відносин базувалась на стосунках родичання, особистих рекомендаціях, салонних знайомствах, протегуванні прихильників. Розходження в підходах до комплектування вченої корпорації з панівними традиціями у цій сфері змусило Пирогова залишити кафедру в академії.

На хвилі суспільної лібералізації другої половини 1850-х років М. Пирогов виявив себе активним прихильником просвітництва й прогресивних змін в освітній сфері, що зумовило його призначення попечителем Одеського навчального округу (1856–1858 рр.). Від'їжджаючи з Санкт-Петербурга до Одеси, він гарно усвідомлював, що в освітньому відомстві на нього чекає велика праця (Пирогов Н.И., 1914. С. 958). Видатний лікар, знаний науковець із чітким життєвим принципом — «безкорисне служіння істині і вітчизні» здобув можливість випробувати свої сили на ниві адміністративно-педагогічної роботи, де «йому було призначено з військово-польового стати хірургом суспільним» (Там само. С. 924, 961). Утім його вимогливо-діяльний стиль керівництва, відповідальність і вдумливість у справах, особисте ознайомлення з ситуацією в навчальних закладах Одеського округу, безкомпромісність до непрофесійності, зловживань і кричущих вад в освітній сфері спричинили невдоволення адміністрації регіону рішучим попечителем і зумовили його переведення на посаду очільника Київського навчального округу.

М. Пирогов із липня 1858 р. до квітня 1861 р. служив попечителем Київського навчального округу. За чверть століття навчальні заклади регіону вперше здобули справжнього керівника, високоосвіченого й гуманного, чесного й безкомпромісного. Він значно вирізнявся на теренах усієї тогочасної Російської імперії (Білявський О.І.,

Холодкова О.Л., 2009. С. 58). Попечитель Пирогов був повною протилежністю своїх попередників і стосунки з підлеглими будував на основі довіри й поваги. Учений об'єднав навколо себе передових професорів, учителів, студентів, громадських діячів, захоплених однією спільною метою — перебудувати освітню систему регіону (Волынка Г.И., Мозговая Н.Г., 2014. С. 26). Дійсно, місцева громада активізувалася навколо Пирогова в справі поширення просвітництва, про що свідчить клопотання дворянства Київської губернії від серпня 1859 р. про участь почесного попечителя київських гімназій (Г.Г. Тишкевича) у засіданнях попечительської ради з правом голосу¹.

Протягом своєї адміністративно-управлінської діяльності попечитель Пирогов послідовно реалізовував засадничі педагогічні настанови щодо узгодження школи й життя; свободи наукового дослідження; пробудження в суб'єктах навчання (педагогах та учнях) поваги до гідності людини та істини (Пирогов Н.И., 1914. С. 938). Власні погляди попечитель оприлюднював на шпальтах преси, в циркулярах Київського навчального округу, дискусіях з університетського питання, з якими в контексті суспільного оновлення мали змогу ознайомитися широкі кола педагогічної громадськості. Про поглиблення атмосфери гласності в місті свідчить і започаткування регіональної газети «Київський телеграф» як реакції «на пробудження духовних і матеріальних сил держави»².

Засадничим принципом і способом керівництва Київським навчальним округом попечитель визнав повну моральну довіру між старими і молодими, тому діяв прямо й відверто в багатонаціональному регіоні. Посадовець М. Пирогов боронив свій ключовий принцип, за яким попечитель повинен здійснювати на вчителів і учнів винятково моральний вплив і стояти на сторожі закону в університеті (Пирогов Н.И., 1914. С. 910, 932). Очевидець у спогадах засвідчив, що філософія діяльності М. Пирогова на посаді повністю відповідала проголошеним ним принципам, де «попечитель є не стільки начальник, скільки місіонер; він має не наказувати, а переконувати...» (Чалый М.К., 1900. С. 288). Утім про те, що це давалося нелегко, він визнав у автобіографічних листах, оскільки представники місцевої влади прагнули нав'язати попечителю таємно-поліцейський нагляд.

Послідовно реалізуючи курс на оновлення освітньої системи держави, М. Пирогов під час попечительства в Києві запровадив низку

¹ Об определении прав почетного попечителя Киевских гимназий. *Журнал министерства народного просвещения*. 1860. Ч. CVIII. С. 66.

² Новая газета: Киевский телеграф. *Журнал министерства народного просвещения*. 1859. Ч. LXX. С. 212.

конкретних заходів, спрямованих на розроблення і апробацію прогресивної «педагогічної ідеології». Її основою був широкий гуманізм і демократизм щодо людини і народу, реалізовуваний в освітньому процесі через пріоритетність особистості і загальнолюдських цінностей. Параметрами щодення навчально-виховного середовища, втілюваного в закладах регіону, були свобода і вільний розвиток, оскільки винятково «свобода формує індивідів» (Пирогов Н.И., 1914. С. 540). Зважаючи на те, що рутинна педагогіка глибоко впливає на покоління, у фокусі бажаних змін освітньої сфери перебувала персона шкільного вчителя, про що відверто заявив М. Пирогов.

Ще очолюючи Одеський навчальний округ, М. Пирогов розгледів головні вади вчительського персоналу середньої і нижчої школи держави, що деталізував у поданні до міністра народної освіти³. До нагальних проблем учительських кадрів належали: їх системна нестача й низька спеціально-педагогічна кваліфікованість наявних вчителів. Окреслена ситуація аж ніяк не сприяла пріоритетному на той час державному завданню — освіченості нижчих верств. Пирогов був досить категоричний у висновку: «Повна реорганізація педагогічного напрямку в нижчих училищах — нагальна життєва потреба»⁴. Стрижень проблеми, на думку попечителя, полягав у низькому соціальному статусі повітового й парафіяльного вчителя в державі, зумовлюваний недостатнім матеріальним забезпеченням (50–100 руб. сріблом на рік) і тривалим терміном вислуги (12 років) для отримання першого чину в освітньому відомстві (XIV ранг; колезький реєстратор). У Російській імперії з чіткою станом-ранговою ієрархією та привілейованістю дореформеного часу вчителі нижчої школи перебували на периферії соціальної структури, тому серед них домінували випадкові люди, повсякдення яких минало в «неробстві чи пошуках самозабуття від бруталної чуттєвості»⁵.

Сформульовані М.І. Пироговим пропозиції скеровують на якісне оновлення вчительського контингенту шляхом більш ґрунтовної його освіченості, що сприяло б покращенню побуту педагогів і переконаності у важливості їх суспільного призначення⁶. Докорінне реформування фаховості вчительського контингенту він вбачав в організації Педагогічної семінарії, проект якої надіслав разом із доповідною запискою на розгляд міністра народної освіти.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 24. Спр. 322. Об учреждении при университете Св. Владимира педагогической семинарии. Копия с представления попечителя Одесского учебного округа министру народного просвещения от 31 декабря 1857 г. № 3740. Арк. 13.

⁴ Там само.

⁵ Там само. Арк. 14.

⁶ Там само.

Призначення Пирогова попечителем Київського навчального округу не зменшило його ентузіазму щодо втілення підготовленого проекту Педагогічної семінарії на базі Університету Св. Володимира, про що у вересні 1858 р. він поінформував Рад університету, запропонувавши обрати з-поміж свого складу членів організаційного комітету й оповістити про його персональний склад⁷. Звернення попечителя спонукало університетську адміністрацію замислитися над станом педагогічної підготовленості їхніх випускників. Як виявилось, останні дійсно були слабко обізнані з методами викладання навчальних дисциплін з обраних ними галузей науки. Декан історико-філософського факультету таку прогалину в підготовці пов'язував із відсутністю практичних занять у студентів із методики викладання курсів у середніх навчальних закладах. Пропонували відновити такі заняття для казеннокоштных студентів університету, що практикували на факультеті до 1851 р.⁸ Таким чином, постановка проблеми попечителем Пироговим щодо низької кваліфікованості вчителів з навчально-методичних технологій виявила необхідність удосконалення навчального плану підготовки вихованців університету з дидактики.

Діяльний попечитель не бажав зволікати з реалізацією пропозиції щодо практичних занять студентів з методик гімназійних дисциплін, тому запропонував професорам відповідного фаху організувати їх не в університетських аудиторіях, а на базі класів Першої і Другої київських гімназій⁹. З 9 січня 1859 р. при Другій гімназії міста уже функціонували практичні заняття слухачів з методики навчання географії, обов'язкові до відвідування для казеннокоштных студентів фізико-математичного факультету¹⁰. Саме так, з легкої руки М. Пирогова, в Києві було втілено в життя педагогічну практику студентів університету різних спеціальностей.

Одночасно Пирогов підготував проект організації спеціальної Педагогічної гімназії в Києві, де майбутні фахівці мали набувати практичного досвіду з методик викладання навчальних дисциплін середньої школи. Ініціатива попечителя набувала особливої актуальності у світлі рішень Міністерства народної освіти щодо відмови від централізованої підготовки вчителів для всіх регіонів держави, ліквідації Головного педагогічного інституту й педагогічних інститутів при університетах, натомість організації педагогічних курсів в усіх університетських містах. У грудні 1858 р. до канцелярії попечителя Київського

⁷ Там само. Арк. 1.

⁸ Там само. Арк. 3–3 зв.

⁹ Там само. Арк. 38–39.

¹⁰ Там само. Арк. 46–47

навчального округу надійшов лист з відповідною інформацією¹¹.

Сформований Пироговим комітет з досвідчених педагогів, частково задіяних в організації практичних занять студентів («педагогічної семінарії, діючої при університеті Св. Володимира»), обговорив засади проектової Педагогічної гімназії¹². Наголосимо, що міркування членів комітету відповідали особистим думкам Пирогова. Підготовлений проект передбачав: ґрунтовну підготовку майбутніх педагогів терміном до 2 років; висококваліфікований викладацький склад рангом не нижче професорів; конкурсну процедуру його комплектування; широкі компетенції педагогічної ради закладу (приміром, індивідуалізація форми й терміну підготовки слухача); розмежування педагогічних й адміністративних повноважень директора, де перші — пріоритетні; вивчення іноземних мов задля самостійного опрацювання новітньої зарубіжної літератури з фаху; належну стипендіальну підтримку здобувачів¹³. Прикметною була методика формування проекту спеціально-педагогічного закладу, що полягала у формулюванні конкретних десяти питань, якими окреслювали організаційні засади майбутнього закладу, і підготовці чітких відповідей на них.

Розмірковування комітету над проектом Педагогічної гімназії виявляє особисті думки М. Пирогова щодо запоруки успішності функціонування закладу та гарантованого покращення стану підготовки вчителів у державі. Оскільки «нове покоління вкрай складно уживалося з віджилим», то для результативності Педагогічної гімназії, на думку попечителя, варто було подбати про вчительський контингент у державі¹⁴. Він визнав доцільним оновити кадровий склад навчальних закладів, а також піклуватися про педагогічний потенціал освітян («підтримувати їх свіжими, не давати слабнути і дряхліти»). Найдієвішим державним заходом щодо цього окреслив скорочення терміну педагогічної вислуги з половинною пенсією з 20 до 12 років. Учителю з 12-річним стажем пропонував здійснювати нову процедуру призначення. У разі, якщо вчитель із досвідом переконливо не засвідчить результати своєї педагогічної діяльності, Пирогов рекомендував звільнити його від служби в освітньому відомстві та замінити новообраним¹⁵.

Підсумкові думки щодо підготовки вчителів для регіону попечитель Київського навчального

округу виклав у листі до міністра народної освіти від 14 вересня 1859 р., в якому визнав вельми корисним «для підготовки тямущих повітових і парафіяльних учителів» створення спеціальних нормальних шкіл з інтернатами у складі, що потребуватиме асигнувань¹⁶. Гарно обізнаний з обмеженим фінансуванням освітніх проектів Пирогов також запропонував міністру Євграфу Ковалевському комплекс заходів, що не потребуватимуть суттєвих витрат із державної скарбниці. Це була своєрідна програма мінімум, якщо в урядових колах не буде підтримано організацію Педагогічної гімназії та спеціальних нормальних шкіл. За таких умов, на думку попечителя, варто було обмежитися винятково практичною підготовкою молодих людей, належно підготовлених у науках, для призначення вчителями повітових училищ¹⁷.

Засадами їх підготовки в Київському навчальному окрузі окреслили наступні заходи: організувати при гімназіях Києва практичні курси із дисциплін повітових училищ, а саме: російської мови, математики, історії та географії з однорічним строком підготовки; призначати вчителями осіб, які успішно скінчили практичний курс; згодом не брати на посаду вчителя осіб без свідоцтва курсу; ознайомлювати кандидатів зі способом викладання наставника, наочним способом навчання, коротким курсом педагогіки; підсумковий іспит з методики навчання фахової дисципліни¹⁸. Для підготовки вчителів парафіяльних училищ доцільно було організувати курси у складі губернських гімназій округу на вищевикладених засадах¹⁹. Практичні заняття кандидатів проводити в парафіяльному училищі, першому чи підготовчому класі гімназії міста. Як заохочувальні засоби проходження практичного курсу пропонували скорочення терміну вислуги на отримання першого чину особам зі свідоцтвом про успішне проходження практично-педагогічного курсу й стипендіальну підтримку слухачів. Таким чином, на думку попечителя Київського навчального округу М. Пирогова, запровадження практичних курсів на пропонованих засадах забезпечить реальну обізнаність кандидатів на вчителювання з «мистецтвом викладання», отже усуне «найбільш суттєвий недолік у підготовці вчителів: повне незнання практичних педагогічних прийомів і способів викладання»²⁰.

У Києві попечитель поглибив роботу з вдосконалення методичної підготовки вчителів закладів

¹¹ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 460. По высочайшему повелению об учреждении в Киеве Педагогической гимназии. Арк. 2.

¹² Там само. Арк. 16.

¹³ Там само. Арк. 17 зв–26 зв.

¹⁴ Там само. Арк. 21 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 22.

¹⁶ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 25 Спр. 108. Об учреждении при гимназиях особых педагогических или учительских семинарий для приготовления учителей в уездные и приходские училища. Арк. 72.

¹⁷ Там само. Арк. 73.

¹⁸ Там само. Арк. 74, 77.

¹⁹ Там само. Арк. 78.

²⁰ Там само. Арк. 79.

початкової і середньої освіти. Одеський досвід його переконав, що важливим предметом обговорення має стати не *що* викладають, а *як* викладають, тобто практично-педагогічні прийоми для покращення сприйняття і засвоєння учнями матеріалу навчальної програми.

Наполягаючи на демократизмі і гласності в навчально-виховному процесі, попечитель Київського навчального округу ініціював розширення можливостей для вчителів щодо вдосконалення їхньої фаховості та публічності репрезентації результатів. До призначення Пирогова у викладачів закладів середньої освіти округу, навіть за бажання висловити свої думки з питань педагогіки, не було такої можливості через відсутність навчально-методичної інституції. Циркуляр з управління Київським навчальним округом був винятково офіційним органом канцелярії попечителя, де публікували відомості службового змісту (переведення, нагородження, призначення на посади). Заслугою попечителя М. Пирогова стало перетворення відомчого регіонального видання на часопис педагогічного змісту. Зокрема, в неофіційній частині вміщували думки вчителів про викладання предметів гімназійного курсу, методичні поради, нариси з історії навчальних закладів тощо. Редагування цієї педагогічної частини «Цирюляра» було доручено заступнику попечителя округу Йосипу Міхневичу. Відтоді «Циркуляр попечителя Київського навчального округу» став своєрідним освітньо-інформаційним майданчиком педагогів регіону, а також дієвим засобом зв'язку між попечителем і вчителями.

Попечитель у «Цирюлярах» звернув увагу, що вчителі округу були майже необізнані з методикою наочного навчання, навчаючи учнів за старим звичаєм заучування. «Головний обов'язок педагога полягає не стільки у викладанні предмету, а в *розвитку* за допомогою предмету певних розумових та духовних властивостей учня...» (Пирогов Н.И., 1914. С. 661–662). Пирогов різко засуджував панівне схоластичне зубріння в школах усіх рівнів, наполегливо пропагуючи доцільність самостійної мисленнєвої роботи учнів. Запроваджені ним в Одеському навчальному окрузі літературні бесіди серед гімназистів старших класів він поширював і в Київському. Зокрема, попечитель особисто головував на щотижневих бесідах учнів Першої та Другої гімназій Києва, де одні представляли свої твори, а другі — критику на них. Втручатися в учнівський диспут не дозволяли. Попри певні казуси під час втілення новації (політизація окремих тем творів учнями, використання занадто серйозної літератури, зневага до решти предметів) практика літературних бесід виявила чималі наукові прагнення учасників, любов до знань і обдарованість (Чалый М.К., 1900. С. 298).

Ще одним вектором підвищення фаховості працюючих учителів стало запровадження спеціальних навчально-методичних засідань педагогічних рад закладів середньої освіти, передбачених п. 212 Статуту навчальних закладів (1828), про що циркуляром № 4457 від 23 вересня 1858 р. попечитель Київського навчального округу нагадав адміністрації закладів²¹. Оскільки до компетенцій педагогічних рад закладів належало «дбати про вдосконалення способів викладання», то Пирогов рекомендував директорам проводити спеціальні засідання для обговорення методики викладання навчальних дисциплін щонайменше кілька разів на рік, інформувати про них попечителя і надсилати копії протоколів педагогічних засідань й окремих думок учителів. Бажаючи розвинути методичні наради й активізувати навчально-методичну діяльність в освітніх закладах регіону, попечитель запропонував директорам разом з викладачами обговорювати способи й методи навчання, застосовувані педагогами. Такий обмін досвідом Пирогов рекомендував робити у формі представлення вчителем-предметником авторського способу викладання членам педагогічної ради, аргументації (переважно наочної) його ефективності та результативності. Запротокольовані підсумки таких педагогічних методичних нарад, які попечитель циркуляром рекомендував проводити щомісяця, він бажав бачити на власні очі (Пирогов Н.И., 1914. С. 657–658). На думку Пирогова, саме гласність мала стати засобом відродження змагальності між усіма суб'єктами виховання на ниві педагогіки.

У фонді 707 «Попечитель Київського навчального округу» ЦДІАК України збереглися надіслані на прохання М. Пирогова витяги з протоколів навчально-методичних педрад закладів середньої освіти регіону²². Найкращі напрацювання вчителів із дидактики навчальних дисциплін середньої школи були опубліковані на шпальтах «Цирюляру попечителя Київського навчального округу».

Така ініціатива попечителя Пирогова стала досить дієвою, але в середовищі педагогів Київського навчального округу асоціювалася безпосередньо з його персоналією. Про це прямо писав його наступник на посаді попечителя округу Олександр Ніколаї в циркулярі до директорів закладів від 13 жовтня 1861 р., нарікаючи на послабленні роботи педагогічних рад з питань

²¹ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 354. О назначении экстраординарных заседаний в педагогических советах гимназий Киевского учебного округа для обсуждения способов преподавания наук. Арк. 4.

²² ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 354. О назначении экстраординарных заседаний в педагогических советах гимназий Киевского учебного округа для обсуждения способов преподавания наук. 23 сентября 1858 — 23 марта 1862 г. 241 арк.

навчально-педагогічних і морально-виховних, наполягаючи на продовженні благого почину, щоб учителі «не охололи» сумлінністю до педагогічних праць²³. Тобто, за півроку після звільнення Пирогова з посади попечителя Київського навчального округу, адміністрація і педагоги навчальних закладів фактично відчували відсутність неформального інтересу й контролю з боку очільника освіти регіону щодо педагогічних новацій. Цей факт промовисто підтверджує думку про те, що будь-які освітні реформи будуть успішними лише за умови їх реалізації щиро зацікавленими й авторитетними в громаді особистостями з величною місією суспільного служіння.

Пріоритетним наміром М. Пирогова, як очільника освітньої сфери регіону, було вивіщення педагогічного авторитету й особистої гідності вчителів, створення можливостей для розвитку індивідуальних переконань, налагодження навчально-виховного зв'язку з учнями і викорінення будь-якого свавілля у вихованні. Попечитель циркулярно наголосив на колегіальності управління навчально-виховним процесом у гімназіях, підкресливши, що голос наставників має бути так само авторитетним для учнів, як і голос директора закладу (Пирогов Н.И., 1914. С. 663–664). Винятковий обов'язок директора — «регулювати виховання», на його думку, усував учителів від відповідальності, обмежуючи їх працю навчальними заняттями²⁴. До особистості викладача Пирогов висував високі моральні вимоги, переконаний, що педагог має відповідати за результати навчання. «Нехай навчається тільки той, хто хоче вчитися, — це його справа. Але хто прагне вчитися у мене, той повинен чогось навчитися — це моя справа — так має думати кожен совісний викладач...» (Там само. С. 561).

Послідовно реалізуючи стратегічний курс на покращення кадрового складу педагогів регіону, попечитель реалізував конкурсну процедуру призначення на посаду викладача навчального закладу. Складники відбору для претендента були такими: співбесіда з фахового предмета щодо рівня обізнаності в ньому; пробний урок у одній із гімназій відповідно до теми навчальної програми за присутності попечителя округу М. Пирогова чи його заступника Й. Міхневича (зазвичай саме останнього), директора гімназії, інколи професора педагогіки університету; демонстрація вміння спілкуватися з класом та застосування навчальних методик. Підсумком було колегіальне обговорення заняття кандидата усіма присутніми й оформлення протоколу-висновку щодо

претендента на посаду вчителя (Чалый М.К., 1900. С. 299).

Попечитель особисто відвідував навчальні заклади округу, зокрема й гімназії Києва, де зазвичай сидів на першій лаві і слухав заняття. Свої думки щодо фахової придатності викладачів очільник округу втілював у кадрові рішення. Особливу критику попечителя зумовили застарілі методи навчання Закону Божого. Він не приховував свого невдоволення догматичним викладанням і байдужим ставленням священнослужителів до своїх учительських обов'язків, про що висловлювався публічно.

Вимогливість попечителя щодо осмисленого викладання Закону Божого посприяла оновленню кадрів штатних законовчителів навчальних закладів. Приміром, у Другій київській гімназії законовчителем став Петро Лебединцев, у подальшому кафедральний протоієрей Софійського собору (Чалый М.К., 1900. С. 294). З його методою викладання попечитель був обізнаний, заняття священнослужителя, небайдужого справі покращення навчання, відвідав особисто. Утім священнослужителі-законовчителі притаїли образу на Пирогова та відповіли звинуваченням його в індиферентизмі до релігії взагалі.

Загалом М. Пирогов очолював Київський навчальний округ менш ніж три роки, але саме за його керівництва освітньою сферою в регіоні відбувся незворотній поворот у бік справжнього оновлення і демократизації системи управління, взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу, модернізації дидактико-педагогічних технологій. Запровадити на посаді попечителя докорінні зміни, що прижилися, зміцнили й дали численні паростки у відносно короткий відрізок часу, безсумнівно міг лише видатний діяч, яким був М. Пирогов. Вважаємо, що секрет успішності освітніх інновацій попечителя Пирогова розкриває унікальність особистості Миколи Івановича і його персональний стиль керівництва навчальними закладами регіону. Будучи відомим лікарем і науковцем європейського рівня, Пирогов лишався відданим місії служіння загальному благу з притаманними йому надзвичайною працездатністю і винятковою скромністю в особистому житті (Білявський О.І., Холодкова О.Л., 2009. С. 62). На посаді попечителя Київського навчального округу М. Пирогов був не лише чесний і правдивий, але й неупереджений щодо своїх підопічних. На його рішення не могли впливати місцеві високопосадовці (губернатори, архієреї), оскільки під час ухвалення їх попечитель покладався лише на власні враження, оцінки й висновки. Як зауважив очевидець, «особистий авторитет Пирогова був вище його влади попечителя: ті, хто вважав би непокору попечителю якоюсь дитячістю, схиляли голову перед його ім'ям... На його боці була громадська думка, і звинувачення

²³ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 354. Арк. 227–228 зв.

²⁴ ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 460. По высочайшему повелению об учреждении в Киеве Педагогической гимназии. Арк. 26.

в свавіллі не могло торкнутися його імені, яке користувалося загальною і безмежною повагою» (Юзефович Б.М., 1895. С. 191).

Микола Іванович був нетерпимий до парадності, мішурного блиску, показовості, тобто зовнішньої форми результативності. Урочисті акти в навчальних закладах, де публіка нібито спостерігала випускний іспит вихованців, що насправді був заздалегідь підготовленим педагогічним театралізованим дійством, за його попечительства припинили. У гімназіях Київського навчального округу його завжди зустрічали з доброзичливістю, зважаючи на об'єктивність очільника.

Конкретним результатом, що переконливо доводить ефективність дій попечителя Київського навчального округу в напрямі оздоровлення освітнього середовища регіону, пробудження суспільної відповідальності та ініціативності педагогів, є підтримка М. Пироговим організації Першого з'їзду викладачів природничих наук і природодослідників. Міністр народної освіти зважив на обґрунтування попечителя щодо доцільності з'їзду педагогів-предметників округу й природодослідників для обговорення наукових і дидактичних питань, визнав такий захід корисним і дозволив його роботу в Києві²⁵. Утім проводити з'їзд і втілювати в життя його рішення викладачі регіону будуть уже без М. Пирогова, якого звільнять з посади попечителя Київського навчального округу у березні 1861 р.

Пирогов, власне, репрезентував тип впевненого й незалежного посадовця-попечителя, відповідального за свої рішення і дії, критерієм яких був прогрес просвітництва в державі. Його гостра критика недоліків освітньо-виховної

системи поєднувалася зі значною ініціативністю та практичною роботою щодо її реформування. Вивищували постать М. Пирогова над багатьма тогочасними реформаторами-просвітниками чеснота непідкупності і переважання державно-громадського інтересу на службі над особистим. Водночас самостійні й незалежні у своїх рішеннях посадовці в усі часи аж надто лякають і не подобаються чиновно-бюрократичній системі, що прагне якнайшвидше позбавитися таких. Саме це і сталося з попечителем М. Пироговим.

Таким чином, «епоха проєктів, мрій, почи-нань, покращень» напередодні Великих реформ у Київському навчальному окрузі пов'язана з ім'ям попечителя Миколи Пирогова, який своїми адміністративними рішеннями, діями, вагомих особистим прикладом забезпечив формування атмосфери гуманізму й громадянської відповідальності у сфері просвітництва. За його керівництва в навчальному окрузі відбувся незворотній поворот у бік справжньої демократизації системи управління, взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу, модернізації дидактико-педагогічних технологій. Оскільки школа потребувала нового вчителя, обізнаного з інноваційними методиками навчання і розвинутою професійною самосвідомістю, саме М. Пирогов ініціював розширення можливостей учителів з удосконалення їхньої фаховості і публічності репрезентації результатів. Високий громадський авторитет прізвища Миколи Івановича, його виняткова професійність і принциповість як адміністратора стали запорукою успішності новачків в освітній сфері.

Рекомендації попечителя Київського навчального округу щодо значущості ролі педагога під час втілення освітніх реформ, висловлені понад 160 років тому, актуальні донині: дбати про педагогічний потенціал освітян, не тримати на службі вчителів з синдромом професійного вигорання, підвищити соціальний статус учителя.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Артемova Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с.
- Бабушкіна Е.М. Педагогические взгляды Н.И. Пирогова: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.01. Санкт-Петербург, 2007. 20 с.
- Білявський О.І., Холодкова О.Л. Микола Іванович Пирогов в Одесі. *Інтегративна антропологія*. 2009. № 3. С. 57–63.
- Волынка Г.И., Мозговая Н.Г. И. Михневич: философия — божественное откровение. Михневич И.Г. Сочинения / ред. Мозговая Н.Г., Волков А.Г. Киев : НПУ им. М. Драгоманова; Мелитополь : МГПУ им. Б.Хмельницького, 2014. С. 5–33.
- Міхно О. Діяльність Миколи Пирогова на посаді попечителя Київського навчального округу (до 200-річчя від дня народження). *Шлях освіти*. 2010. № 4. С. 32–37.
- Ничкало Н. Микола Іванович Пирогов видатний вчений-лікар і педагог. *In the direction to Catholic pedagogy*. 2008. № 1. С. 267–280. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711204> (дата звернення: 14.08.2021).
- Пирогов Н.И. Сочинения Н.И. Пирогова / [предисл. С. Штрайх]. Т. 1. Киев, 1914. 1010 с.

- Чалый М.К. Вторая Киевская гимназия: Попечительство Н.И. Пирогова. *Киевская старина*. 1900. № 6. С. 288–309.
- Юзефович Б.М. Тридцать лет тому назад. *Русская старина*. 1895. Т. LXXXIV. С. 167–200.
- Bieliaieva, O.M., Skrypnykova, T.P., Lysanets, Y.V., Morokhovets, H. Yu., Slipchenko, L. B., Efendiieva, S. M. Nikolai Ivanovich Pirogov — amicus humani generis. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. 74(2). 362–366. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202102134>
- Uvarkina, O.V., Bieliaieva, O.M., Skrypnykov, P.M., Lysanets, Y.V., Shylkina, L.M., Khmil, T.A. The scientific and pedagogical heritage of doctor N.I. Pirogov. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. 73(7). 1561–1566. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202007145>

REFERENCES

- Artemova, L. V. (2006). *Istoriia pedahohiky Ukrainy*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Babushkina, E. M. (2007) Pedagogicheskie vzgliady N. I. Pirogova. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Biliavskiy, O. I., Kholodkova, O. L. (2009). Mykola Ivanovych Pyrohov v Odesi. *Intehrativna antropohiia [Integrative Anthropology]*, 3, 57–63 [in Ukrainian].
- Volynka, G. I., Mozgovaia, N. G. (2014). I. Mikhnevich: filosofii — bozhestvennoie otkrovenie. In N. G. Mozgovaia, A. G. Volkov (Eds.). *Mikhnevich I. G. Sochineniia*, pp. 5–33, Kiev; Melitopol [in Russian].
- Mikhno, O. (2010). Diialnist Mykoly Pyrohova na posadi popechytelia Kyivskoho navchalnoho okruhu (do 200-richchia vid dnia narodzhennia). *Shliakh osvity*, 4, 32–37 [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. (2008). Mykola Ivanovych Pyrohov vydatnyi vchenyi — likar i pedahoh [Mykola Pyrogov as Outstanding Scientist — a doctor and a teacher]. In *the direction to Catholic pedagogy*, 1, 267–280 [in Ukrainian].
<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711204>
- Pirogov, N. I. (1914). *Sochineniia N. I. Pirogova*. Shtraikh S. (Comp.), (Vol. 1), Kiev [in Russian].
- Chalyi, M. K. (1900). Vtoraia Kievskaiia gimnaziia: Popечitelstvo N. I. Pirogova. *Kievskaiia starina*, 6, 288–309 [in Russian].
- Yuzefovich, B. M. (1895). Tridsat let tomu nazad. *Russkaia starina*, LXXXIV, 167–200 [in Russian].
- Bieliaieva, O. M., Skrypnykova, T. P., Lysanets, Y. V., Morokhovets, H. Yu., Slipchenko, L. B., & Efendiieva, S. M. (2021) Nikolai Ivanovich Pirogov — amicus humani generis. *Wiadomości Lekarskie*, 74(2), 362–366 [in English].
DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202102134/>
- Uvarkina, O. V., Bieliaieva, O. M., Skrypnykov, P. M., Lysanets, Y. V., Shylkina, L. M., & Khmil, T. A. (2020). The Scientific and Pedagogical Heritage of Doctor N. I. Pirogov. *Wiadomości Lekarskie*, 73(7), 1561–1566 [in English].
DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202007145/>

Дата надходження статті до редакції: 15.09.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)